

7720

7720

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

LAPPLAND

Arvidsjaur

Enstrand, Agnes, 1934

Svar på ULMA:s frågelista 19 Nödbröd

16 bl.4:o

7720

Nötblöd.

(Lvar på K. L. N. N. s jägelistor 19)

I

Missväxtar ha av älder kallats vår eller svagår. Åren 1866-1867 kallats i allmänhet stor-svagår. Blev skörden god, så hade man fått go-år. Några gemensamma magasin för den sparade pätken ha icke funnits på närmare håll än i Skellefteå och Piteå. Allt slags nötblöd benämndes i allmänhet som jäg föder, vare sig det äts av djur eller människor.

Läsoms utdrygningsmedel för mjölk har islands lav ofta använts, bark och skägglav endast under storvagår och aldrig senare än omkring 1867. Potatis har ofta använts som utdrygningsmedel, icke endast vid brödbakning utan också vid tillagning av annan kost.

Lappland
Arvidsjaur
Prohem.W. uttänns som
mycket duktigt

När nödigt foder till kreaturen saknades, sade man sig ha "joulaista." Det ordet användes än i dag, när icke fodret räcker, tillo kreaturen kan utsläppas på bete. Ett utsvälfat kreatur gick i allmänhet "skrävan" = huden fastnade på kroppen och blev knottig. Beriga och knottiga djur kallades "skrävne". De ämnen som användes att utdryga kreatursfodret var björklöv, sälglov, asplöv, björnmossa, lav, bark, ene, gjung, ungtall, hästgödsel och mälla.

II. Den bark som användes till födoämne var mestadels av tall, dock har även björkbark brukats, fast icke i så stor utsträckning som tallbarken. Till kreaturen togs aspbarken; däremot fingo djuren själva arbeta tallbarken. Rönnebark brukades endast som läkemedel. Tallbarken hade för människorna den bästa smaken, björkbarken var besk. Aspbarken ansågs nästan som

kräftfoder för kreaturen. Lånbarke användes vid garvning av läder. All bark togs under "laop-tiden" = sanningstiden. Man täljde i lanken för att se om bärkt lifte, eller orsakat man i barken, då den smälde till om det var "laoptid." Att laga bark i järn träden kallades att gjöta eller skäva. Ordet barktärkt har icke använts här. Björkbark användes på samma sätt som furubarken, men den måste vattläggas och lutas för den beska smakens skull. Detta gjorde man vanligen icke med furubarken.

Ortnamn i skuren som påminna om barktagning är Skavliden och Aspliden.

†† Ytterbarken kallades för utanäbark eller flax. Finnerbarken benämndes furun. Att laga furubark = att skäva furun.

Vårt hushåll gick för sig till barktagning.

å typ mitt
smellan i och å

Barken kunde lagas var som helst, då skogs-
marken var gemensam och gott päckte till.

Gröntallar var särskilt lämpliga, emedan "utavä"
barken ej behöfde lagas bort. Inuus sägades
de grönta tallarna bäst; de hade mesta juun.

J allmänhet jäures icke bärkt, utao man
"halhe" runt med skarkniven så mesta
"utavä"-barken gick bort, och sedan avskar man
stycket öfver och under. Sedan "höja" man med
skarkniven mellan barken och vedu, så att sty-
ket började lossna och kunde då lätt fläs av.

Skarkniven var av järn och försedd med ett långt
träskaff för att man skulle nå så långt som möj-
ligt på bärkt. Det avfladda stycket kunde vara
en manslängd, ibland större, ibland mindre.

Man kullade så barkstyckena inuti var-
andra och bar hem ^{dem} för att upphängas till
torkning inomhus, eller också hängades de

vars egg.

skar- kniv

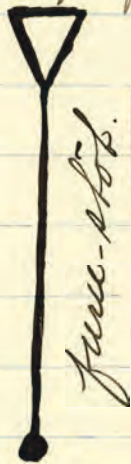


träskaff

på stället och leuros hem i en "puvga", sedan antorkat. Ofta kunde dock barken torkas i barken. Man använde ej den avskalade barken till kreatursföda utan djuren fingo själva avbita barken på ungfällar som jämts. Lådorna ungfällar torkades sedan och höggos upp till ved.

IV Den torrade furubarken stampades i en sä eller kanna. Stöten var vanligen av järn och försedd med en vass ägg. Den sönderstötta barken födes sedan till "^{skrapst}skvalphvarnen" för att malas. Man erhöll då det s. k. furumjålet, vilket var vitt och vackert. Detta smakade bättre än björkbarkmjålet, vilket var mycket beskt. Barken furumjöl eller furubark vattlades och luktades, endast björkbark och lav, dock vanligen icke islaubslav. Barken maldes för sig, ej tillsammans med horn eller råg. Gryn av bark har ej

knivformigt ägg



furumjöl

beretts här.

V Det bröd, som tillverkades av furemjöl kallades furebröd. Detta bakades som jäst tunnbröd men icke subart av furun utan med tillsats av potatis samt skrägglar eller isländsk lav. Laven kokades först till en slemmig vätting. Sedan denna kallnat rördes den ut med furemjöl. Jäst användes ej till denna deg. Had man något rågmjöl eller kornmjöl blandades detta i degen, emedan utbakningen då gick på mycket lättare. Brödet gräddades i bakugnen och också först på mitten och sedan ännu en gång. Det smakade inte bra men man åt det ändå gärna. Dock ansågs det innehålla ringa mängd och den som åt furebröd, han blev "grädd" d. v. s. han började kunna äta nästan hur mycket som helst. Det var egentligen mest bra som bakfyllnad.

VI Ett annat slags bröd var halmbrodet,

vilket också kallades grönbröd. Detta bereddes av
 korvkärvar, som hackades av ända till bandet af
 sedan torkades i basten. Efter torkningens fjädes
 "hackelsen" till kvarnen, och av det erhållna
 mjölet kunde man sedan baka sunnbröd,
 fast det var svårt att ^{idag allt} hålla samman, om man
 ej kunde blanda i något riktigt mjöl.

Röror och kålrotter odlades icke, endast potatis,
 men denna växte också dåligt under storsväg-
 åren. Isländslav och björklav användes i ganska
 stor utsträckning i brödbakning. Isländslaven
 plockades med händerna. Hade regn fallit,
 låg lavan uppeväld och stor på marken
 och kunde då med lättelhet plockas. Den lukt-
 ades vanligen ej men pressades och breddes på
 bastulavar att torka. Man brukade ej mala
 den till mjöl utan den gnuggades mellan hän-
 derna och hälldes i en gryta att koka tills

en slemmig ^{lag} bildats. Denna äts dock sållan som
 välling utan den kallade lagen fick en bitats
 av något mjöl vare sig det sedan skulle
 bli pannkaka eller tunnbröd. Islands-
pannkakan var så pass god, att den borde
 kunna ätas ännu i våra dagar, säger en nu
 84 årig änka (7. W.) Islandsborn var närings-
 rik. Den hade ungefär samma egenskaper som
 stärkelan i potatisen. Den spelade lath.

Av andra växter använde man lingon, blå-
 bäv, hjortron, frön av ogräs = mälla (samt pa-
 lätter och missne som läkemedel).

VII Barkmjöl har här icke använts till gröt
 eller välling, men däremot har man gjort palt
 av mälla. Man insamlade ogräsfjös, torrade
 och bröskade fröna samt malade det hela
 till mjöl. Av vatten och mäll-mjöl gjordes
 max sedan en fast deg, varav man formade

Stora kullor, vilka utklappades och lades i kottar
de ^{saltat} vatten. Målb-palt var ganska mårade.

Ekorrar ha ofta ätit. Det dödade djuret
flättes, saltades och stektes på glöden.

VIII. Af kreaturen har juremjölk mest
givits som plebe. Man hällde helt vatten på
björnmossa, och när detta svalnat, tog man
upp mossan, skötte på av juremjölk och
gav den åt kreaturen. Sedan fingo dessa dricka
upp vattnet.

Aplbarb insamlades på våren i sarningstiden.
Sillväggängspätker var ungefär de samma som
vid jurebarbtagningen. De insamlade stutarna
tokades, hakades i bitar och gavs åt kreaturen,
vilka lito sig väl smaka. Aplbarben utgifs mjölk-
drivande.

IX. Af fjöda hem ungtallar, äro som granis
till föter åt kreaturen (getter, får, kor) var ganska vanligt.

Barken avskolades grundligt av djuren själva, laven och även kvistarna ätos och därav blevo de ofta säriga i munnen. Dessutom kokades laven och lagen gavs i blöta åt kreaturen. Det var också vanligt att på vintern laga kvistar och skott av unga lövträd, särskilt hängbjörk och geva åt korna, vilka förtärde såväl knopparna som riset.

Tisset lör insamlades pållan, däremot tog man lövkärvar, medan löret ännu var grönt. Kärvarna tohades och ätos sedan med begärlighet av kreaturen under vintern.

När man ville samla skägglav, körde man under vintern till skogen, högg kvistar ^{av träden} och väntade sedan tillbaka, när man fått lasset fullt. Kvistarna givros sedan som de voro åt djuren.

Ljung användes som den var, utan kokning. Den äts av både hästar, kor och småkreatur.

Kräkriset äts med god smak av djuren.

Även hästgödsel användes. Den kokades och
gavs som söpa = dåida. Hästgödsel användes
än i dag i en del avlägsna stogsbyar. Den
anses befria mjölkarkastningen.

Sopsmän:

Änkan Marta Lindgren född 1844 i Arvidsjaur
socken, änkan Josefine Wikberg f. 1850 i s. a sock.¹⁾
samt änkan Amanda Wikberg f. 1856 i Skellefteå
landsförs. men inflyttat till Arvidsjaur i unga år.

Glommersträsk den 16 okt. 1934.

Agnor Enstrand.

¹⁾ Glommersträsk by

Minnen från nödår.

Lappland
Arvidsjaur

Under stormåret 1867 skulle en moder i järvliken tillsammans med sin ättäringa son ut på vinterfjället för försöka skaffa hem lite av den fursna isländslaven, sedan man inte hade något att äta. Komma en bit in i floren fingo de plötsligt se en fjätur sitta i en tall. De blev pojken ivrig och bad att få gå hem efter furs bössa, viken han visste vara ledad, så skulle han nog skjuta fågeln. "Ja, dö skjut dö!" (ja, du skjuter du!) sade modern, men hon lät honom gå ändå. Pojken kom med bössan, pikta de och sköt och - fjätur föll. Men "morau, han var så glad, så hon skrät" i jagroun. (Modern blev så glad, så hon grät av glädje).

Lagsman: Edvard Lundmark f. 1869 i Arvidsjaur s. u.
Känslan uttalades av hans fader.

ä-tyd mitt smel-
lan ä ä ä.

I skrätt

"En dag skulle jag baka kumbröd hos en granne. Det var under storsvärgåren, så vi skulle baka av halvmjöl och lite potatis. Men vi kunde omöjligt få brödkakorna att hålla ihop. Vi lyckades då få låna oss fem skäpund rågmjöl, och med denna tillsats gick det så pass bra, att vi kunde baka hela dagen.

"Ja, jag har många minnen från nödårs-tiden. Mitt hem påkändes ju bara till de mera välbärgade i byn, och jag minns, vi kunde under nödåren få besöka ända till sju personer om "dau". Det gick bra i början, meda vi had kvar från förråren, men hä börje bli svårare och svårare. Folke åt också så mottige, alla människor vor gräde och ville bara ha mat. (Folket åt så mycket, by alla människor vor välthödda och ville bara ha mer.) Det var också sår om himmelen varit tilllyck under dessa år. Nästan ingen

fisk fanns i sjöa och just int man fågel
uti skojom (= skogen). Nu är jag åttiofyra år,
och jag har ofta under dessa senare år förväntat
mig öfr att jorden minnra är full av Her-
rens härlighet, men människorna se det icke.
Man måste hava varit med om nödarbiden för
att förstå sådant.

"Jag måns sin dag komme nå tjwå kwäin
som dving åt vägen och säga vä, att dem
skull få här nå ull för maten. (Jag minns en
dag, kom det två kvinnor som gick efter vägen
och bido att få hårda ull för maten.) Hä var ung
och granna kwäin men dem vor reysligt slar-
va. (Det var unga och vackra kvinnor, men de voro
reysligt slariga.) Ti vor int just nå höga låta
dem stan, hä var ju utsockuss och så, men
vä låva dem ändå stan i tjwå låga. (Ti voro
int så vilt högade att låta dem slamma, i sanner-

15
 het som de voro utsöknes, men vi läto dem ^{ändi} plan-
 na i två dagar. Sio ä dem jannus dö på ^{vajen} vägen
 mälta därät. (En av dem jannus döt på vägen lite
 sämper.) Hon had swälte ihäl. (Hon hade
 prullet ihjäl)

En gång hade min mor en grannas-mora att
 hjälpa sig med tunnbrödsbaket. Moran hade två
 barn med sig för att den skulle få något att
 äta. Men mot aftonen kom också hennes bror.

De utbrast moran: "Hare-bröj, träij våra vä jär
 förut, ä nöwe kom döo ä." (Herren hjälps
 oss, tre var vi här förut och nu kommer och
 sä du.) Men brodern klagade: "Säg äingru täng!
 I vajen hit ha i önske mä vara en kräk
 eller en skiv. Den kan flöwe på allt
 elän, men hä kan äint i." (Säg ingenting!
 I vägen hit har jag önskat mig vara en kräka
 eller en skata. De kan flyga från allt elände

4 svarare
 presensform
 infinitiv- och
 presensform
 na samt
 falla ofta i
 dessa former.

Landsmålsarkivet Uppsala 7720
A. Enstrand. 1934. ARVIDSJAUR

LPL.

Frgl. 19

men det kan inte jag.)

Det fanns några hemlösa stammar, som Överheten ålagt oss att föda. De skulle "gå en dag på skålet", d. v. s. så många skål skatt värt hemman hade, så många dagar i rad skulle den fattige födas. Vi hade alla skål, alltså skulle vi föda den hemlösa i åtta dagar i rad, och när de andra bönderna fullgjort sin skyldighet, så kom "fyrkaren", som han kallades, Villbaha och stannade ända åtta dagar.

År 1868 fingo vi på 1100 kvadratfamnars ^{äker} lundast $1\frac{1}{2}$ skyb. Deffa för grund, av det dåliga utsädet.

Lagsman: Ankan Josefina Wikberg, född i Arvidsjaurns socken 1850.

"fyrkän
(hängt sam-
man med
"fyrk"?)

Gammelsbräsk den 16 okt. 1934.

Agnes Enstrand.